

Brinkmann, S. & Eriksen, C. (red.) (2005). **Selvrealisering – kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur**. Århus: Forlaget KLIM.

Anmeldt af *Ulla Böwadt*, ph.d. i psykologi, ekstern lektor ved Århus og Ålborg Universitet

Hvis man kan lide at blive klogere samtidig med, at man morer sig, så er det måske en idé at læse ”Selvrealisering”. Især hvis man har så megen distance til tidsånden, at man kan holde til at få et spejl af både kulturen – og sig selv? – holdt op foran sig.

Forfatternes intention med bogen er ganske klar: De mener, at tiden er moden til kritik af ”selvrealiseringsparadigmet”. Overordnet retter kritikken i antologiens analyser sig mod mulige uheldige konsekvenser af selvrealiseringstanken: tilsløring af magtforhold, tendens til instrumentelle relationer mellem mennesker, reduktion eller eliminering af politisk interesse og socialt ansvar ved, at sociale og politiske problemer camoufleres som personlige problemer. Fælles for mange af forfatterne er en kritik af Maslows opfattelse af selvet som en unik kerne, der bør realiseres, samt kritik af det for selvrealiseringstanken underliggende menneskesyn og de heraf følgende konsekvenser for forståelse af etik. Forfatterne mener, at fordi ”selvbegreberne” aktuelt er så entydigt positivt defineret, at det bliver vanskeligt at udtrykke berettiget kritik, så er der behov for at give læserne redskaber til problematisering af tankegangen og angive alternative perspektiver og fokuspunkter.

Disse intentioner søges så realiseret i 11 selvstændige analyser. Da det vil være urealistisk inden for en anmeldelses rammer at kommentere de enkelte kapitler, vil der i stedet være en tematisk gennemgang med hovedvægten lagt på de analyser, hvor den generelle kulturkritik er mest fremherskende, eller hvor der findes særligt markante synspunkter.

Begrebet selvrealisering kan forstås på – i hvert fald – to måder: enten som realiseringen af noget alment og socialt eller også som noget indre og privat, og det er den sidstnævnte forståelse, der dominerer i dag. Frihed og individuel autonomi opfattes entydigt positivt i vestlig tænkning.

Mange af analyserne er Foucault-inspirerede. Bovbjerg beskriver, hvordan new age fra at have været en del af en modkultur i 1960erne og 70erne i dag er blevet en integreret del af erhvervslivets måde at fungere på. Det betyder konstante krav til medarbejderne om opkvalificering gennem personlig udvikling, og for medarbejderen fremtræder det typisk som en attraktiv mulighed for at udvikle sig selv gennem arbejdet, men samtidig sker der en usynlig disciplinering, medarbejdernes relation til arbejdet bliver en kaldsrelation, produktiviteten øges og grænserne mellem arbejdsliv og privatliv udviskes. Salamon går skridtet videre med sin betoning af, at når selvrealisering forbindes med internaliseringen af organisationsideologi, grænser det til manipulation. Hun ser selvrealisering i et økonomisk og sociokulturelt perspektiv. Hun sætter værdibaseret ledelse, nyåndeligt inspirerede ledelsesmetoder og krav

om selvrealisering på arbejde i sammenhæng med udviklingen af produktionsteknologi og overvågningssystemer på det globaliserede marked, d.v.a. at kravet til den enkelte om at arbejde med egen udvikling kan ses som, at den enkelte gør sig til genstand for vareforædling, som kan realiseres – sælges – på verdensmarkedet. I Salamons optik skal selvrealisering ses som en begrænset form for socialitet, fordi det sociale rum, hvor vi møder hinanden, er ”diskursivt reduceret til fællessummen af individuelle selvudviklingsforløb”.

I et kapitel om ”selvrealisering gennem livslang læring og forbrug” problematiserer Saugstad ”de europæiske fællesskabers projekt om livslang læring”. Hun beskriver, hvordan der sker en usynlig styring, og hvordan bløde magtrelationer overses. Hun karakteriserer det ligefrem som ”den deformerede humanisme”.

C.R. Jørgensen beskriver, hvordan vi ”på godt og ondt er optaget af os selv”, og han problematiserer, at følelser gøres ”sakrale”, og at vi har ”gudepligt” til at realisere potentialer. Målet for selvrealisering – at blive uafhængig af andre mennesker – problematiseres. Gennem selvteknologi og selvrealisering forvalter vi – og bliver styrede. C.R. Jørgensen påpeger, at opgøret med førmoderne former var nødvendigt – men nu har det udartet til en perverteret opfattelse af frihed, og gennem avancerede former for gruppestyring får vi reelt undergravet vores sande autonomi.

Mange af forfatterne påpeger, hvordan humanistisk psykologi, især i Maslows udlægning, er en vigtig del af fundamentet for selvrealiseringskulturen. Sæther fremhæver imidlertid, at hvor Maslows oprindelige projekt om det ønskelige i realisering af den menneskelige natur kan karakteriseres som kulturkritisk, så er selvrealiseringstanken, som den realiseres i dag, snarere en manifestation af en kultur. Sæther beskriver selvrealisering som et muligt middel for politisk styring og social kontrol. Idealet om det selvrealiserende menneske stemmer påfaldende godt overens med de principper, der ligger til grund for liberalisme og markedsøkonomi og passer – som også påpeget af Brinkmann – også vældig godt til en forbrugskultur. Ifølge Sæther kan idealet om det selvrealiserende menneske ses som et produkt af en symbiose mellem psykologi og økonomi/politik.

Både hos Brinkmann og hos Sæther finder vi kritik af den for selvrealiseringsidealet underliggende moralforståelse. Brinkmann arbejder med en forståelse af etik som selvets praktiske relation til sig selv, og i sin analyse forsøger han at besvare spørgsmålet om, hvorvidt de humanistiske selvrealiseringspraksisser kommer til at fungere som en etik, der konstituerer individerne. Der sker bl.a. en subjektivering af moralen. Og – som påpeget af Sæther – der synes at være en naiv forståelse af moral: Hvis man lytter nok til sig selv, vil man automatisk træffe moralsk rigtige beslutninger. Denne optimistiske opfattelse baserer sig imidlertid dels på Maslows forståelse af menneskenaturen som god, dels på opfattelsen af at mennesker har intuitive fælles moralske præferencer. Hvis disse antagelser er forkerte, så kan det let ende i emotivisme.

Eriksen supplerer kritikken af emotivisme med en velgennemført kritik af den spirituelle essentialisme. At selvudvikling skulle være løsningen på alt – også politiske problemer – kriti-

seres bl.a. med det argument, at der i de eventuelt oprindelige lag i den menneskelige natur ikke kun kan være gode følelser og tilstande, men også uforbeholdent raseri og potentialer for grusomhed. Essentialismen kritiseres for at indføre et alt for skarpt skel mellem natur og kultur, og Eriksen forkaster den essentialistiske selvudviklingsvej og mener, at det er kulturrens byrde at være et godt medie for menneskelig udvikling. Hun påpeger, at den menneskelige natur er kulturel.

Også selvrealiseringstendensen i pædagogikken analyseres og kritiseres. Nielsen forstår selvrealisering bredt som en stigende individualisering, intimisering og psykologisering, og gennem diskussion af forskellige eksempler, hvor elevernes ”bekendelser” indgår f.eks. i spil, problematiserer han bekendelsesdiskursen i og terapeutiseringen af det pædagogiske rum.

Og Hjort beskriver i sin analyse, hvordan livet kan blive en lang eksamen. Hendes kritiske bemærkninger om selvrealisering er teologisk funderede. Hun ser ikke noget problem i, at fokus er på egen trivsel, problemet beskrives som, at der ikke er nogen forpligtelse på de andres trivsel. Som alternativ fremhæver hun det dobbelte kærlighedsbud – at du skal elske både Gud og næsten.

S.L. Jørgensen undersøger forholdet mellem selvrealisering og værdsættelse, og i bogens sidste kapitel formulerer Tønnesvang et delvist forsvar for selvrealisering. Han fremhæver, at selvet skal opfattes som et forbundethedsfænomen, og det alene er selvrealisering-i-forbundetheden, der fortjener betegnelsen selvrealisering. Selvhævdelse i moden form er i moralsk ansvarligt samspil med den anden.

Sæthers kapitel ”Selvrealiseringens patologi” er bogens mest provokerende, polemiske og problematiske. Den livsholdning, der præsenteres i humanistisk psykologi og i selvhjælpsbøger, sammenlignes med de karakteristiske psykopatiske træk, og fælles træk mellem beskrivelsen af idealet for det selvrealiserende menneske og beskrivelsen af psykopatisk adfærd påpeges. Hvis de for selvrealiseringsparadigmet grundlæggende antagelser om den gode menneskelige natur er forkerte, så kan selvrealiseringen let ende i en emotivisme, som vanskeligt kan skelnes fra psykopatens impuls- og behovsstyrede tanke- og handlingsmønster. Og fordi der hverken hos Maslow eller i selvrealiseringsbøgerne præsenteres fælles rationelt begrundede retningslinjer for, hvordan relationer varetages og opretholdes, bliver det svært at skelne mellem sundt og sygt, mellem sund spontanitet og psykopatens instrumentalitet. Problemet med selvrealiseringsidealet er, at det er løsrevet fra en social kontekst. Fordi en tidlige social forbundethed og fælles meningshorisont er blevet erstattet af tendenser til fragmentering, atomisme og normopløsning trivialiseres idealet – og markedsøkonomien kan yderligere forstærke en instrumentel holdning til andre mennesker. Sæther forestiller sig et kontinuum, hvor der vil være en gråzone, hvor det er vanskeligt at skelne mellem selvrealisering og psykopatisk adfærd. Hvorvidt personer eller handlinger opfattes som syge eller sunde afhænger af valgt perspektiv. Selvrealiseringsidealet har individets lykke som hovedmål, psykiatrien tager udgangspunkt i samfundets fungeren og det sociale fællesskab. I forlængelse af Foucaults opfattelse af, at samfundet udtrykker sig positivt i sindslidelserne, kan vi betragte psykopati som udtryk for de træk – f.eks. instrumentalisme, egoisme, manipulation – ved den

vestlige kultur, som vi har svært ved at vedkende os. Sæther ser det som en mulighed, at de to psykologiske figurer – den selvrealiserende og den psykopatiske – kan ses som to forskellige udtryk for samme logik, nemlig en forlængelse af kapitalistisk, liberalistisk og markedsøkonomisk tænkning.

Og her ser Sæther en risiko for, at fordi de negative konsekvenser af denne logik patologiseres, individualiseres og psykologiseres, mørklægges forbindelsen med det politiske og økonomiske system. Fællesnævneren selvrealiserende/psykopat kan betragtes som en aktuell socialkarakter i den vestlige verden. Ved en eventuel vurdering af, hvorvidt selvrealisering, som den fremtræder i dag, er en praksis, man vil indgå i, bør også idealets implicite værdier være indbefattede i ens bevidste overvejelser.

Sæthers bidrag er af mange blevet kritiseret for, at hun skulle påstå, at individer, der i egen selvforståelse er selvrealiserende, er psykopater. Men det er misforstået, hun sammenligner ikke mennesker men diskurser, og hendes empiri er tekster. Bidraget kan siges at være for teoretisk, for spekulativt, for polemisk, for drastisk. Men tankevækkende, forbandet interessant.....

Som det skulle fremgå af ovenstående har jeg fundet bogen yderst læseværdig og tankevækkende. Det forekommer mig afgjort berettiget at samle kritiske analyser af selvrealiseringsparadigmet i en antologi, så der kan dæmmes op for denne – underligt nok kollektive – overdrevne selvfokusering.

Det er dog også muligt at fremkomme med kritik af projektet: Det kan virke, som om forfatterne mente, at det hastede med at få bogen ud, for der er overlap mellem analyserne, og bogen ville nok have vundet ved en sidste ”opstramning”, omstrukturering og redigering. Man tilgiver dog let forfatterne, fordi deres ærinde synes så berettiget.

En mere substantiel konstruktiv kritik kunne være, at bogens budskab kan forekomme lidt ”konservativt”: Hvad er alternativet til selvrealisering? At folk har ægte følelsesudtryk og tør stå ved sig selv forekommer intuitivt bedre end det modsatte, for der er vel ingen, der ønsker det selvundertrykkende, det autoritære og den småborgerlige moral tilbage. Tønnesvang betoner vigtigheden af, at selvudvikling er moden, Hjort fremhæver det dobbelte kærlighedsbud, og Brinkmann argumenterer for en kommunitaristisk tilgang, hvor forestillingen om frihed som den eneste moralske værdi afvises, og forpligtelsen på fælles værdier fremhæves, men derudover er alternativer til selvrealiseringsparadigmet kun relativt vagt beskrevet, og det er nok bogens største svaghed. Antologiens styrke er det kritiske perspektiv, men man kan som læser sidde tilbage med frygten for, at barnet ryger ud med badevandet. Næste udfordring må være positivt formulerede alternativer.

Dog skal det afslutningsvis fremhæves, at hvis de positive alternativer skal formuleres, så er det en forudsætning, at vi får kritikken italesat, at vi får et kollektivt sprog, gennem hvilket vi kan udtrykke ubehaget ved kulturen, og at kritikken sættes i et samfundsmæssigt og filosofisk perspektiv – og her lever bogen til fulde op til den beskrevne intention.